

JITKA REDLICOVÁ

DEMOKRACIE VE ŠVÉDSKÉ ŠKOLE¹ DEMOCRACY IN SWEDISH SCHOOLS

Úvod

V posledních dekáдах je možné zaznamenat v řadě zemí světa významné pokusy směřující k podpoře demokratické společnosti. Pro fungování a rozvoj demokratických společenství je velmi důležitá aktivní účast občanů na dění v dané společnosti. Nezbytným předpokladem tedy je, aby občané byli vybaveni určitými znalostmi a kompetencemi, které dnes mohou získat z rozmanitých zdrojů, včetně školního prostředí. Práce mnohých autorů naznačují, že právě v tomto procesu školy mohou, a měly by, sehrávat klíčovou roli (Dewey, 1932, Gutmann, 1987). Úkolem škol by pak měla být nejen výchova žáků a studentů k demokracii, ale také vytvoření takového prostředí, v němž jsou uplatňovány demokratické principy a formy práce. Jinými slovy, aby sama škola byla institucí demokratickou.

Demokracie ve škole je tématem, které je v západních zemích, s větší či menší intenzitou, v centru pozornosti výzkumníků již několik desítek let. V České republice, podobně jako v dalších zemích bývalého socialistického bloku, nebylo možné toto téma z ideologických důvodů zkoumat až do počátku 90. let minulého století. K mnoha důvodům, proč se demokracie v české škole výzkumně zjišťuje až nyní, patří i složitost jejího zkoumání. S tím souvisí rovněž skutečnost, že demokracie ve škole bývá častěji předmětem teoretických diskusí než empirického zjišťování (Pol, Rabušicová, Novotný, 2004).

Za jednu z těch zemí, v nichž je tradičně kladen velký důraz na uplatňování demokratických principů, norem a hodnot, je považováno i Švédsko. Tato skutečnost je hlavním důvodem, proč jsem svoji pozornost soustředila právě na situaci ve Švédsku. Příspěvek se zabývá problematikou demokracie ve švédské škole, konkrétně na úrovni povinného vzdělávání.

¹ Příspěvek vychází ze stejnojmenné diplomové práce, obhájené na Ústavu pedagogických věd FF MU v Brně v roce 2005.

Škola a demokracie – demokratická škola

Přes naznačenou popularitu a význam tématu není jednoduché zodpovědět základní otázku, co rozumět pod slovním spojením demokracie ve škole či demokratická škola. V současné době neexistuje mezi odborníky konsensuálně přijímaná představa či definice demokratické školy, jež by mohla být konfrontována s výsledky realizovaných výzkumných projektů. Jednou z velkých překážek při zkoumání demokracie ve školách samotných i v celém vzdělávacím systému tak nadále zůstává existence velkého množství alternativ při vymezování demokracie a její interpretace a realizace v každodenní praxi školy.

Z uvedeného následně vyplývá i problematičnost uchopení tématu demokracie ve škole pro účely výzkumného šetření, které může být dále prováděno z různých perspektiv, s odlišnými účely, cíli a tomu odpovídajícími metodami. Tuto situaci navíc významně ovlivňuje i fakt, že politické systémy v jednotlivých zemích vycházejí z odlišných historických a kulturních kořenů. Existence variety idejí, představ a vizí, týkajících se samotného pojmu demokracie, tedy znesnadňuje její zkoumání ve specifickém prostředí, jakým je škola.

V pedagogickém výzkumu orientovaném na zkoumání reálného stavu demokracie ve škole se odborníci často zaměřují na některé z významných charakteristik chodu školy (srov. Dworkin, Saha, Hill, 2003, Pol, Rabušicová, Novotný, 2004, Democracy, 2000, Gutmann, 1987). Jsou jimi zejména rozhodovací a řídicí procesy, participace jednotlivých aktérů školního života v těchto procesech, vzájemná komunikace, vztahy uvnitř školy a partnerství školy s vnějšími subjekty. Právě na tyto oblasti života školy jsem se proto zaměřila při zkoumání demokracie v prostředí švédské základní školy.

Demokratická tradice ve švédské škole

Obrana a posilování demokratických hodnot představují v posledních padesáti letech jeden z hlavních cílů všech typů institucí zahrnutých do švédského vzdělávacího systému. Školy jsou ve Švédsku, kromě svých dalších funkcí, chápány jako nástroj státu, jehož úkolem je mimo jiné přispívat k posilování a prohlubování demokracie ve společnosti jako celku. V praxi každodenního života školy jde proto především o uplatňování nezávislosti, participace, odpovědnosti a vlivu jednotlivých aktérů školního života při rozhodování o chodu školy (Lindberg, 2003, s. 31).

Idea demokratické školy byla ve Švédsku poprvé představena federálním školním výborem v roce 1944. Po druhé světové válce se se slovem demokracie setkáme již téměř ve všech publikovaných dokumentech týkajících se vzdělávání a školství (Segerholm, 2002). Formulace týkající se fungování školy jako demokratické instituce se v textech školských dokumentů postupně rozšiřovaly a zpřesňovaly. Z původních doporučení se tak staly jasně definované povinnosti především učitelů a ředitelů škol.

Vize demokratické školy byla ve Švédsku několik dekad spojována se třemi hlavními požadavky:

1. *požadavek rovného přístupu ke vzdělávání pro všechny děti a mladistvé bez ohledu na rozdílné pohlaví, socioekonomické podmínky, původ.*
2. *požadavek, aby školy předávaly svým žákům vzdělání, které bude mít stejnou hodnotu, bez ohledu na to, jakou školu a v jaké části země bude žák studovat².*
3. *požadavek, aby škola, jakožto demokratická instituce, vychovávala demokraticky smýšlející a jednající občany (Segerholm, 2002, Democracy, 2000).*

Současné švédské kurikulum klade navíc velký důraz na etické a morální hodnoty, sociální vztahy a komunikaci ve škole (srov. Curriculum, 1999, Lundahl, 2005, Segerholm, 2002).

Uvažujeme-li o demokratické škole ve Švédsku, je třeba vzít na vědomí nejméně dvě významné skutečnosti. První z nich je ta, že od druhé poloviny 20. století se švédská společnost značně proměnila. Z původní, tradičně homogenní švédské společnosti, se od 50. let 20. století stala díky vysoké míře přistěhovalectví společnost multikulturní³. S tím úzce souvisí i pojetí švédské školy, jež je koncipovaná a prezentovaná jako místo setkávání rozmanitých kultur.

Druhou významnou skutečností jsou změny ve švédském vzdělávacím systému jako celku. Až do konce 70. let 20. století bývá švédský vzdělávací systém označován z hlediska řízení a kontroly za vysoce centralizovaný a regulovaný. Švédská vzdělávací politika byla v tomto období určována především úsilím o zajištění rovnosti příležitostí a centrálního řízení. Ideovými východisky reformem, nejen ve školském sektoru, byly zejména centralismus, univerzalita a konsenzus (Anderson, Nilsson, 2000, Lundahl, 2005).

V následujících dvou desetiletích, zvláště pak od počátku 90. let, došlo k výrazným změnám ve švédské společnosti, které se odrazily i v oblasti školství. Švédsko prošlo komplexem ekonomické, demografické a sociální transformace⁴. Dalším mezníkem se stal pro švédskou společnost i vstup Švédska do Evropské Unie v roce 1995.

Stranou uvedených transformačních procesů nezůstal ani vzdělávací systém. K jeho zásadní přeměně došlo již v roce 1990, kdy švédský parlament provedl redistribuci odpovědností, přičemž státu byla nadále ponechána zejména koordinační role v oblasti fungování vzdělávacího systému. Pro devadesátá léta 20. sto-

² Současné kurikulum říká, že stejná hodnota vzdělání neznamená, že by vzdělání mělo být stejné ve všech školách a že finanční zdroje by měly být rozděleny shodně (Curriculum, 1999, s. 6).

³ Například na úrovni primárního vzdělávání je přibližně 20 % dětí, jejichž rodiče jsou imigranti (Lindberg, 2003, s. 32).

⁴ V letech 1992 – 1994 ve Švédsku vyvrcholila ekonomická krize.

letí je tak ve Švédsku v oblasti školství charakteristická vnitřní reorganizace škol, která se následně projevila v práci všech subjektů v rámci školského systému.

Podle stávajícího pojetí mají školy ve Švédsku při naplňování státem stanoveného demokratického mandátu splňovat tři významné úkoly:

- 1) *Veškeré aktivity a procesy ve škole mají podléhat demokratickým principům* – jinými slovy, škola sama má být ztělesněním a „dílou“ demokracie, ve které žáci získají praktické zkušenosti a dovednosti pro život v demokratické společnosti. V praxi se učitelé i žáci mají aktivně podílet na fungování a chodu školy. Tento vliv může být formální, tj. prostřednictvím nejrůznějších rad, nebo neformální, kdy prostřednictvím vedeného dialogu ovlivňují metody i obsah vyučování.
- 2) *Školy mají odpovědnost za výchovu demokratických občanů*, členů společnosti, schopných aktivně se podílet na nejrůznějších procesech fungování demokratické společnosti.
- 3) *Školy mají za úkol předávat žákům a studentům demokratické hodnoty společnosti* (Education, 2000).

Souhrnně lze říci, že podpora demokracie a úsilí o její naplňování je ve švédské škole chápána jako kontinuální proces, který prostupuje všemi oblastmi každodenního školního života – v jednotlivých hodinách, o přestávkách, ve školní jídelně, v pracovních učitelů, při komunikaci se školním personálem aj. (Democracy, 2000).

Metodologie

Ke zkoumání, zda a do jaké míry je škola demokratickou institucí, lze vzhledem k šíři tématu přistoupit různými způsoby. Provedený výzkum vychází z obsahové analýzy dvou informačních zdrojů. Tyto zdroje se řadí k hlavním komunikačním a prezentačním kanálům švédského pedagogického výzkumu. Konkrétně se jedná o publikace iniciované a vydané švédskou *National Agency for Education (Skolverket)*, dostupné v angličtině, a časopis *Scandinavian Journal of Educational Research*.

V uvedených materiálech jsem zjišťovala, v jaké míře jsou v nich zastoupena sdělení vztahující se k tématu demokracie ve škole a co tato sdělení vypovídají o demokracii ve švédské škole. Pokusila jsem se dále identifikovat, v jakých souvislostech a kontextech je téma ve Švédsku diskutováno i zkoumáno. Oba typy materiálů jsem sledovala v období let 1995 – 2004⁵.

Kritéria pro výzkum jsem stanovila na základě obsahové analýzy kurikula pro povinné vzdělávání. Jejím prostřednictvím jsem nejprve zjišťovala, jak je v tom-

⁵ Tento výběr jsem provedla s ohledem na platnost nově formulovaného švédského kurikula pro povinné vzdělávání, které prošlo v roce 1994 zásadní proměnou.

to oficiálním školském dokumentu pojmána demokracie v prostředí švédské základní školy a jakým způsobem má být inkorporována do života školy. Následně jsem stanovila čtyři konkrétní oblasti života školy, na něž jsem se zaměřila při vlastním výzkumu. Jsou jimi tyto oblasti – *vnitřní život a procesy v prostředí školy a třídy s ohledem na zainteresované subjekty (učitel, žák), pedagogický proces (tj. vyučování a učení se), organizace a řízení, vnější vztahy a partnerství školy.*

Výsledky

V obou zkoumaných informačních zdrojích je téma demokracie ve škole popisováno v mnoha kontextech a souvislostech. Velká pozornost je shodně věnována diskusi o základních demokratických hodnotách (*fundamental values*), o možnostech školy při práci s demokratickými hodnotami a o výchově k demokracii. Také existence nezávislých škol, vzniklých teprve počátkem 90. let minulého století, je prezentována jako jeden z významných atributů demokracie ve škole.

Empirické nálezy v publikacích *National Agency for Education* (dále jen NAE) poskytují v porovnání s nálezy v časopise mnohem více informací o stavu demokracie ve švédské škole. Z celkového počtu 37 publikací jsem vyjádření vztahující se k některé ze sledovaných oblastí života školy nalezla v 15 publikacích⁶. Naopak z časopisu *Scandinavian Journal of Educational Research* jsem pro svůj výzkum vytěžila výsledky pouze ze 4 publikovaných výzkumných projektů.

Výsledky výzkumu obou zdrojů souhrnně ukazují na některé pozitivní změny, k nimž došlo v oblasti reálného naplňování demokracie v prostředí švédské základní školy v letech 1995 – 2004. Těmi jsou především zvýšení žákovské participace ve formálních rozhodovacích tělesech a větší možnost učitelů i žáků ovlivnit obsah vzdělávání a výukové metody. Naproti tomu oblasti vnějších vztahů školy, procesů řízení a organizace se zdají být mimo soustředěný zájem výzkumníků, a proto u nich nelze změny ani potvrdit, ani vyloučit.

K zajímavým patří ale i zjištění, že možnost žáků uplatnit svůj vliv mimo formální rozhodovací tělesa se stále jeví jako problematická (Democracy, 2000, s. 24). Podobné výsledky byly zjištěny i v případě učitelů, kteří mají podle zjištění NAE sice značný prostor pro ovlivnění učebních činností v rámci třídy, ale jen málo příležitostí ovlivnit výchozí podmínky pro školní práci. Většina učitelů vyjádřila v tomto směru dokonce téměř bezmocnost (srov. Attitudes, 2001, Democracy, 2000, The National, 1999).

V souvislosti s právě popsányi zjištěními je nutné zdůraznit, že situace v jednotlivých školách se může vzájemně velmi lišit. Velké rozdíly, které se začaly projevovat v kvalitě i fungování škol od 90. let minulého století, jsou spojovány především s decentralizací a redistribucí odpovědností v rámci systému školství.

⁶ Údaje vychází z informací získaných v souborném katalogu švédských knihoven Libris. Katalog je dostupný z <http://www.libris.kb.se/english/indexeng.jsp>

Potvrzují to i mnohé srovnávací studie, provedené na školách v různých lokalitách Švédska (např. Hill, 1999).

Závěr

Celkově lze říci, že výsledky získané obsahovou analýzou sledovaných materiálů poskytují pouze dílčí informace, z nichž nelze vytvořit komplexnější obraz, jenž by umožnil usuzovat na stav demokracie ve švédské škole na úrovni povinného vzdělávání. Avšak popsané teoretické diskuse i výzkumné projekty jsou zajímavým materiálem, který napomáhá při celkovém hodnocení posunů, k nimž došlo v průběhu 90. let 20. století v uvažování i zkoumání fenoménu, jakým je demokracie ve švédské škole.

Je možné rovněž dospět k závěru, že ve švédských základních školách je koncentrována pozornost spíše na zajištění formální demokracie ve škole než na konkrétní jevy, procesy a vztahy. Důvodem tohoto stavu může být i skutečnost, že formální demokracii, např. účast ve formálních rozhodovacích tělesech, je možné mnohem jednodušeji „kvantifikovat“ a tím i snadněji porovnávat a hodnotit.

Pro českou pedagogiku jsou výsledky výzkumu přínosné tím, že ukazují na některé obtíže, s nimiž se dnes vyrovnávají švédské základní školy při reálném naplňování demokracie. Ve Švédsku, které usiluje o „demokratickou školu“ nejméně od druhé poloviny 20. století, existují i dnes, po více než padesáti letech snažení, stále významné rozdíly mezi realitou a vizemi, vyjádřenými v oficiálních školských dokumentech. Snahy o fungování školy jako demokratické instituce jsou tedy komplikovaným, dlouhodobým, a i v zemích s dlouhou demokratickou tradicí dosud neukončeným procesem.

LITERATURA

- ANDERSSON, Inger, NILSSON, Ingrid. New Political Directions for the Swedish School. *Educational Review*, 2000, roč. 52, č. 2, s. 155-162.
- Attitudes to school 2000: a summary*. Stockholm: National Agency for Education, 2001. 41 s.
- Curriculum for the compulsory school system, the pre-school class and the leisure-time centre, Lpo 94*. Stockholm: Ministry of Education and Science, 2000. 20 s. ISBN 91-38-31789-3.
- DAVIES, Lynn. Comparing definitions of democracy in education. *Compare*, 1999, roč. 29, č. 2, s. 127-140.
- Democracy in Swedish Education. A Thematic Presentation of Basic Values*. Stockholm: National Agency for Education, 2000. 63 s. ISBN 91-89314-05-0.
- DEWEY, John. *Demokracie a výchova*. Praha: Jan Laichter, 1932. 503 s.
- DWORKIN, Anthony G., SAHA, Lawrence J., HILL, Antwanette N. Teacher Burnout and Perceptions of a Democratic School Environment. *International Education Journal*, 2003, roč. 4, č. 2, s. 108-120.
- Education for all: the swedish education system*. Stockholm: National Agency for Education, 2000. 37 s. ISBN 91-98313-97-6.
- GUTMANN, Amy. *Democratic Education*. Princeton: Princeton University Press, 1987. 321 s. ISBN 0-691-022771.

- HILL, Margreth. *Democracy according to school cultures: What teachers regard as the values they are supposed to transfer to the children*. Goteborg, Göteborg University, 1999. 38 s. ISSN 1404-0646.
- LINDBERG, Carl. Basic Values in School – a condition of democracy. In *Proceedings from the 1st International Conference Values in Education Across Boundaries – Umeå 27-28 November 2002*. Umeå: Umeå University, 2003, s. 17-36.
- LUNDAHL, Lisbeth. A Matter of Self-Governance and Control. The Reconstruction of Swedish Educational Policy: 1980-2003. *European Education*, 2005, roč. 37, č. 1, s. 10-25.
- POL, Milan, RABUŠICOVÁ, Milada, NOVOTNÝ, Petr. Co napovídá dosavadní výzkum českých škol o demokracii ve školách? Příspěvek přednesený na konferenci České asociace pedagogického výzkumu *Profese učitele a současná společnost*, Ústí n. Labem, 15. – 16. září 2004.
- SEGERHOLM, Christina. *Educating Democratic Citizens in the Swedish School*. Příspěvek přednesený na Evropské konferenci pedagogického výzkumu, Lisabon, 11.-14. srpna 2002.
- The National curricula in practice: a summary*. Stockholm: National Agency for Education, 1999. 11 s.

SUMMARY

The contribution describes the problems of democracy in Swedish schools, specifically at the level of compulsory education. The opening part outlines the theme, indicating the research potential in the field. A survey is presented then, including an overview of its results.